

Евтушенко С. О., аспірантка кафедри української літератури, компаративістики і соціальних технологій Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

РОБІТНИЧА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті досліджується функціонування робітничої тематики у творчості Б. Грінченка. Особлива увага акцентована на типологічному зіставленні оповідань О. І. Купріна «В надрах землі» та Б. Д. Грінченка «Батько та дочка».

Ключові слова: робітнича тематика, ключовий образ, мікрообраз.

Формування концептуальної парадигми робітничої («виробничої») тематики розпочалося в середині ХІХ ст. в англійській літературі (Е. Гаскелл «Мері Бартон. Манчестерська повість», Ч. Діккенс «Тяжкі часи», Ш. Бронте «Шерлі»). Наприкінці ХІХ ст., у зв'язку з активним розвитком промисловості в країнах Західної Європи, кількість творів на цю тему в європейській та американській літературах значно зросла, що дає підстави стверджувати про становлення та зміцнення позицій робітничої тематики в літературному процесі цього періоду (Е. Золя «Жерміналь», «Пастка», О. Купрін «Молох», Б. Прус «Поворотна хвиля», М. Конопницька «Ганисек», А. Грушецький «Кроти», «Доменник», В. Реймонт «Одного разу», С. Жеромський «Бездомні», Ж. Екоуд «Новий Карфаген»).

В українській літературі межі ХІХ—ХХ ст. спостерігалося як спорадичне, так і систематичне звертання до робітничої тематики такими авторами, як І. Франко, С. Ковалів, О. Кониський, Г. Григоренко, Б. Грінченко. Спроба фундаментального дослідження життя та праці робітників здійснена в бориславському циклі І. Франка. На думку І. Денисюка, цикл є новаторським, оскільки в ньому «піднімається нова проблематика, герой поставлений у нові, незвичні умови праці й боротьби» [2, 92]. Найвагоміше досягнення письменника, з точки зору дослідника, доведення, що й «виробничий жанр» — «важливий жанр людинознавства» [2, 100]. Прикладом епізодичного звертання до робітничої тематики є нарис Грицька Григоренка «Машиніст». У центрі уваги авторки образи двох молодих юнаків, машиніста та помічника, і зображення паротягу, який знаменує собою «людський поступ».

Робітнича тематика у Б. Грінченка представлена в оповіданнях «Серед чужих людей», «Батько та дочка», «Панько», частково в «Каторжній». Дослідники (А. Погрібний, І. Денисюк) звернули увагу на досягнення письменника в розробці даної теми. А. Погрібний вважав, що з тематичної точки зору шахтарські оповідання — це «нове слово в ук-

раїнській прозі», оскільки письменник «вперше правдиво розповів про життя і побут донецьких шахтарів, про тяжкі умови їхньої праці» [4, 205]. І. Денисюк серед переваг назвав вміння «згармонізувати “виробничі” проблеми з психологічними» та «напругу багатого на катаклізми шахтарського життя трансформувати в енергію мистецького сюжету (наприклад, драматичний епізод — чекання дочки на повернення батька з залитої водою шахти в оповіданні «Батько та дочка»)» [2, 102]. В той же час і І. Денисюк, і А. Погрібний зазначили недоліки шахтарських оповідань Б. Грінченка, а саме: інформатизованість, популяризаторські рядки, відсутність чіткого усвідомлення сутності побутування шахтарів.

Специфічний предмет зображення — шахтарське життя — конструює сюжетну схему та образну систему оповідань «Серед чужих людей», «Батько та дочка», «Панько». У полі зору письменника — нелюдські умови праці шахтарів (від вибуху динаміту трагічно гине в шахті молодий робітник («Панько»); могильною ямою стає шахта для шести шахтарів («Батько й дочка»); побут добувачів кам'яного вугілля (робітники мешкають у сирих землянках або в довгих брудних «казармах», «серед тісноти, духоти та чаду»); відпочинок (шахтарі після тяжкої роботи прагнули відпочинку — не лише тіла, а й душі, але «нічого не було такого, щоб душі пособити», тому горілка «лилася часом без міри», а це, у свою чергу, призводило до їх деморалізації).

У творах Б. Грінченка постають два типи шахтарів: «шибайголови шахтарські» та «порядні господарі». Представники першого типу жили на шахті постійно, і всі гроші витрачали на себе. Єдина радість у їхньому житті — дочекатися чергової неділі та як слід «погуляти». Зазвичай, це сільські парубки, які вже добре «нашахтарились», за образним висловом Б. Грінченка. Другий тип шахтарів — господарі, які приходили на роботу з села і наприкінці тижня поверталися додому. В оповіданні «Панько» змодельовано подібний образ «порядного господаря», який влітку хліборобив, а взимку заробляв по шахтах. «Цей заробіток давав йому змогу не вбожити, ще й трохи підправляти своє господарство» [1, 368]. Вдома на Панька чекає молода дружина Одарка та трирічний син Данько. Згадка про «свою теплу чистеньку хатинку» та відпочинок у родинному колі додавали йому сили і наснаги. «Порядних господарів» відрізняє від «шибайголів шахтарських» відданість родині, сумлінне виконання обов'язків, чесність, працьовитість, нерозбещеність. «Про них Б. Грінченко розповідає з пошаною, вони не мають, як звичайно шахтарі в нього, брутальних рис» [4, 40]. Більше того, вони здатні на героїчний вчинок. В оповіданні «Панько» головний герой, зрозумівши за одну мить небезпеку для життя своїх товаришів («Коли цебер спус-

тяться, то каміння вдарить просто на товаришів» [1, 370], не вагаючись прийняв рішення: «Що бог дасть! — промайнуло у його голові. І перш ніж товариші встигли гукнути, щоб спускати, він голосно крикнув: Піднімай!» [1, 370].

Типологічно спорідненими, на нашу думку, є шахтарські оповідання О. Купріна «В надрах землі» та Б. Грінченка «Батько та дочка». Подібність виявляється на кількох рівнях: 1) проблемному (соціальна проблематика); 2) сюжетному (реалії життя шахтарів); 3) образної системи (головні персонажі — діти); 4) стильовому (ключові образи, мікрообрази).

В оповіданні «В надрах землі» О. Купрін за допомогою контрасту/антитези створив реалістичний образ шахти. Перш ніж описати Гололобівську шахту, де будуть розгортатися основні події, автор змалював степовий ранок, який вражає уяву читача буянням кольорів («яскраво жовтіє дрік», «синіють дзвоники», «білють (...) ромашки», «дика гвоздика горить червоногарячими плямами»), запахів («гіркий, здоровий запах полину», «аромат повитиці»), звуків («дзвенять жайворонки», «коники (...) підняли свою (...) тріскотню»). Чарівність змодельованої автором пейзажної картини порушив різкий, неприємний звук шестигодинного свистка, який гудів «бесконечно долго, хрипло, с насадою, точно жулясь и сердясь» [3, 356]. О. Купріну вдалося створити інформаційно та емоційно насичений мікрообраз звуку. Він допоміг письменнику лімітовано, але змістовно точно відтворити реалії шахтарського буття (хрипкий, насадний звук постає своєрідною візитівкою шахтарського життя) та створити первісне незабутньо-реалістичне враження про шахту. В оповіданні «Батько та дочка» функціонує подібний звуковий мікрообраз. Для головної героїні твору «гудіння» шахти є провісником повернення батька з роботи додому: «Жде, бувало, не діждеться, як загуде машина ввечері, — ото, щоб роботу шахтарі кидали. Тільки загуде — вона так і мнеться готувати все, що треба» [1, 375]. Варто відмітити, що письменники по-різному оперують звуковим мікрообразом. Б. Грінченко, з властивою йому «аскетичністю художнього вислову» (С. Єфремов), віддає перевагу лаконічності та влучності: він користується єдиною звуковою лексемою — «загуде». Натомість О. Купрін не тільки номінує звук, а й передає його відтінки («хрипло», «с насадою», «то громче, то слабее», «замирает», «обрываясь, захлёбываясь»). Таким чином, звук персоніфікується і набуває рис істоти страдницької з прихованими в ній величезними та несподіваними силами.

Вагоме місце в шахтарських оповіданнях О. Купріна та Б. Грінченка займає опис вигляду шахти під землею. Російський письменник відда-

вав перевагу розлогим описам та точним, реалістичним, інформативно насиченим деталям: «Эти длинные черные галереи казались ему бесконечными. Изредка мелькал где-то далеко жалкой бледно-красной точечкой огонек лампы и пропадал внезапно, и опять показывался. Шаги звучали глухо и странно. Воздух был неприятно сыр, душен и холоден. Иногда за боковыми стенами слышалось журчанье бегущей воды, и в этих слабых звуках (...) какие-то зловещие, угрожающие ноты» [3, 363]. Б. Грінченко, описуючи шахту, акцентує на ключовому слові «нора»: «Він бив вугіль, той, що їм топлять, а вугіль той глибоко в землі лежить. Щоб досягти до його, копають глибокі колодязі (шахти) та й копаються на всі боки попід землею, — скрізь таких нір та печер понароблюють. Отож як залізе Максим у таку нору, глибоко-глибоко під землею, дак уже й не вилазить звідти весь день» [1, 375]. Згідно з тлумачним словником, «нора» — це, по-перше, заглиблення в землі, вирите тваринами як житло, по-друге, темне, тісне приміщення. Саме в таку яму, призначену, насамперед, для життя підземних тварин, кожного дня спускається людина/шахтар і проводить там цілий день. Використання єдиного ключового слова «нора», справляє не менш вражаючий ефект, ніж розлогі описи російського автора.

У творач О. Купріна і Б. Грінченка представлений типологічно споріднений опис зовнішнього вигляду шахтарів. В оповіданні «В надрах землі» читаємо: «Совершенно чёрные, пропитанные углём, не мытые по целым неделям лица, лохмотья всевозможных цветов и видов, опорки, лапти, сапоги, старые резиновые калоши и просто босые ноги, — всё это перемешалось в пёстрой, суетливой, галдящей массе» [4, 357]. Б. Грінченко створив опис значно економніший: «знайома чорна постать стає на порозі» [1, 375]. Попри стилістичні відмінності, письменники застосовують подібний кольоровий мікрообраз — «чорний», — за допомогою якого автори передають специфіку шахтарської роботи та відтворюють враження від споглядання зовнішнього вигляду робітників («вид этих жёлтых сухих мускулистых тел, измазанных углём, производил на меня болезненное, гнетущее впечатление» [3, 541]).

Схоже описують О. Купрін і Б. Грінченко шахтарський побут. В оповіданні «В надрах землі» автор порівняв казарму/житло робітників із кліткою з хижими тваринами, в якій розгубитися, виявити хвилину нерішучість — означало загинути. У ній панувала постійна атмосфера ненависті, і кожна хвилину звична ділова розмова, товариський жарт могли вибухнути страшною люттю. В оповіданні Б. Грінченка батько довгий час не міг забрати до себе дитину, бо жив у «довгій, тісній й брудній» будівлі/казармі, де робітники «спали всі покотом на одному полу, а піл тягся через усю хату» [1, 373]. Обставини — неможливість знайти

заробітку у рідному селі — змушували людей не зважати на жахливі умови.

Сюжетна канва оповідань «В надрах землі» й «Батько та дочка» подається крізь призму дитячого сприйняття. О. Купріна та Б. Грінченка об'єднує вміння майстерно відтворити психологію маленьких персонажів та особливо гуманне ставлення до дітей: вони їх любили, шанували і не могли миритися з дитячим стражданням. Зображуючи дітей та їх жахливе життя, письменники намагалися привернути увагу громадськості до протиприродного існування дітей в їхньому суспільстві. В оповіданні «В надрах землі» головний персонаж, дванадцятирічний хлопчик, разом із дорослими спускається в шахту і працює в не менш страхотливих умовах, ніж вони. На дитячі плечі Марусі, героїні оповідання «Батько та дочка», покладена вся щоденна робота та піклування про батька, бо не вистачило у рідної тітки любові на свою племінницю, тому і жила дівчинка у її родині «як чужа, як приймачка» [1, 371].

Ваську і Марусю об'єднує сирітство, перебування на шахті і страшні події, які їм довелося пережити. В одного із шахтарів, з якими працював Васька, несподівано почався страшний приступ падучої: «Ванька Грек бился на земле в страшных судорогах. Лицо его посинело, на тесно сжатых губах выступила пена, веки были широко раскрыты, а вместо глаз виднелись только одни громадные вращающиеся белки» [4, 366]. Хлопчик був змушений залишитися із Греком і чекати на допомогу, але в цей час в одному з номерів стався обвал, і треба було швидко тікати. «Ваське поразительно живо представился весь ужас его положения. Каждый миг могут рухнуть висящие над его головою миллионы пудов земли. Рухнут и раздавят, как мошку, как пылинку. Захочешь крикнуть — и не сможешь раскрыть рта... Захочешь пошевелинуться — руки и ноги придавлены землей... И потом смерть, страшная, беспощадная, неумолимая смерть...». [4, 368]. Перша думка, яка охопила хлопчика, — тікати... Але він не міг залишити свого товариша у такій страшній біді, і тому «со страшными усилиями приподнимает он с земли грузное, отяжелевшее, как у мертвеца, тело и взваливает его на тачку, потом перебрасывает через стенки безжизненно висящие ноги и с трудом выкапывает Грека из лавы» [4, 368]. Цей вчинок врятував життя шахтареві і виявив неймовірну хоробрість дванадцятирічного хлопчика. Маруся, дізнавшись про трагедію, не відходила від шахти, перетворившись на суцільне чекання. Ніхто не наважувався її прогнати, бо «було жалко дивитися на цю дівчинку, таку без краю сумну, що, здавалося, то живий жаль, живий сум прийшов у тілі людському та й сів отут на камені, нагадуючи людям про те нещастя, про те горе, яке ховалося там, глибоко попід землею, заховане, запечатане цією каламутною водою» [1, 384].

Типологічна спорідненість оповідань О. Купріна і Б. Грінченка виявляється і у фінальних акордах творів: їх об'єднує щаслива розв'язка. Міцні та теплі стосунки пов'язали Ваську і врятованого ним шахтаря, про що красномовно свідчили погляди, якими вони обмінялися після порятунку з шахти. Маруся з батьком здійснили найзаповітнішу мрію: повернулися в село до своєї хати і почали щасливо господарювати. Однак, на нашу думку, оптимістичний фінал не знімав, а навпаки увиразнював гостроту окреслених у творах проблем.

Таким чином, сюжетно-тематологічний аналіз оповідань О. Купріна «В недрах землі» та Б. Грінченка «Батько та дочка» виявляють їхню типологічну спорідненість. Попри стилістичні відмінності, ці твори об'єднують викривальні інтенції та виразний гуманістичний пафос.

ДЖЕРЕЛА

1. Грінченко Б. Д. Твори: в 2 т. / Б. Д. Грінченко. — К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1963. — Т. 2. — 603 с.
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ — поч. ХХ ст. / І. Денисюк. — Львів : Науково-видавниче товариство «Академічний Експрес», 1990. — 280 с.
3. Куприн А. И. Собрание сочинений: в 6 т. / А. И. Куприн. — М. : Изд-во «Художественная литература», 1957. — Т. 2. (Произведения 1896—1901). — 589 с.
4. Погрібний А. Г. Борис Грінченко: Нарис життя і творчості / А. Г. Погрібний. — К. : Дніпро, 1988. — 268 с.

В статье исследуется функционирование рабочей тематики в творчестве Б. Гринченко. Особенное внимание уделяется типологическому сопоставлению рассказов О. И. Куприна «В недрах земли» и Б. Д. Гринченка «Отец и дочь».

Ключевые слова: *рабочая тематика, ключевой образ, микрообраз.*

In the article probed working subject in creation of B. Grinchenko. The special attention is accented on comparison of stories of O. I. Kuprina «In the bowels of the earth of earth» and B. D. Grinchenko «Father and daughter».

Key words: *working subject, key appearance, microappearance.*